

Grecki symposion jako przestrzeń dyskursu filozoficznego: Ksenofanes i krytyka tradycji poetyckiej

Abstract

Greek symposion as a space for philosophical discourse: Xenophanes and criticism of the poetic tradition

The aim of the present article is to discuss the relation between the philosophy and poetry in archaic Greece on the example of Xenophanes of Colophon (6th century BC), the poet best known for a critique of anthropomorphic imagery of the traditional religion. The initial problem lies in understanding the performative aspect of the elegiac poems of Xenophanes; analysis of the fragment 1W and 2W has revealed that the Xenophanes' literary output can be situated within the framework of the aristocratic symposium. This sympotic context determines the second question, viz. how the poetic fragments fit with the Xenophanes' compositions in which he attacks the traditional beliefs and poetic ideas of Homer or Hesiod. The particular focus has been on the fragments of elegies that are presumed to belong to the collection named *Syloi*: as the author has suggested, the critique of traditional mythical narratives, as well as undermining the authority of other poets, can be interpreted as an expression of performative practices functioning at the *symposia* of the archaic and classical epochs. By removing the division between the „philosophy” and „poetry”, the different aspects of Xenophanes' fragments start to coincide with the phenomenon of ancient symposium, understood as a space for the intellectual competition.

Keywords: elegy, Greek lyric poetry, oral tradition, criticism of religion, intertextuality

Słowa kluczowe: elegia, poezja, tradycja oralna, krytyka religii, intertekstualność

Częstym punktem wyjścia do badań dotyczących relacji między *filozofią* i *poezją* w starożytnej Grecji są dialogi Platona, zwłaszcza X księga *Państwa*, zazwyczaj odczytywana jako stanowcze wystąpienie filozofa przeciw zastanej tradycji poetyckiej. Jak czytamy w chętnie przytaczanym fragmencie: „[poetja] wydaje się być zniewagą wobec intelektu (*diánoia*) słuchaczy, którzy nie mają lekarstwa – wiedzy o tym, jak rzeczy faktycznie się mają” (595b)¹. Rzecz jasna, pojedynczy, wyrwany z kontekstu cytat nie może stanowić podstawy interpretacji stosunku Platona do poezji (tym bardziej poglądów wszystkich Greków) – zamiast tego ilustruje on sposób, w jaki związek między *filozofią* i *poezją* bywa

¹ Przekład własny według wyd. *Platonis Opera*, J. Burnet (ed.), Oxford 1903 (za <http://www.perseus.tufts.edu/>, data dostępu: 10.01.2019).

interpretowany we współczesnych opracowaniach². Zgodnie z dominującym modelem interpretacji oba rodzaje dyskursu w antycznej Grecji ujmowane były jako odrębne i wzajemnie się wykluczające zjawiska: poezja reprezentowała tradycję³, a filozofia zwiastowała to, co nowe; poezja odzwierciedlała dawną mądrość, *niepisane prawa moralne* oraz stare idee religijne, filozofia tymczasem dążyła do ich odrzucenia; poezja była z gruntu irracjonalna, zależna od bóstwa, od muz, z którymi poeta łączył się w poetyckim szale, filozofia zaś opierała się na rozumie i w sposób racjonalny dążyła do mądrości.

Niewykluczone, że tak nakreślony obraz jest adekwatny i obowiązujący w wypadku epoki klasycznej – nie oznacza to jednak, że wszelka poezja i filozofia w świecie greckim z założenia stanowiły przeciwstawne, całkowicie odrębne zjawiska. Przeciwnie: badając początki refleksji filozoficznej, obcujemy przede wszystkim z „naukami filozoficznymi w formie wierszy”, jak pisał Diogenes Laertios (IX, 22, 11–12), utworami poetyckimi pisanymi tradycyjnymi miarami wierszowymi, heksametrem oraz dystychem elegijnym, przepięknymi słownictwem homeryckim oraz tradycyjnymi motywami poetyckimi⁴.

Przykładem szczególnym, ukazującym przenikanie się w VI w. p.n.e. obu dyskursów czy też form komunikacji, filozofii i poezji, jest Ksenofanes z Kolofonu, którego zachowane fragmenty utworów możemy odnaleźć zarówno w zbiorach utworów filozofów-pre Sokratyków, jak i w antologiach poezji. I choć niektóre ustępy Ksenofanesa wydają się stanowić konwencjonalne elegie sympotyczne, zob. np. fr. 1W = B1 (DK)⁵, w. 7–12:

Pośród nas i kadzidła nosi się zapach odświętny,
stoi też woda źródłana świeża, czysta i chłodna,
obok chleby rumiane, a stół wspaniały, od sutych
gnąc się ciężarów, dźwiga sera i miodu dostatek,
ołtarz w środku komnaty skrywają kwietne girlandy,
gwar biesiady i pieśni w krąg wypełniają domostwo (...)⁶

² Na temat „konfliktu między [grecką] literaturą a filozofią” powstało wiele prac naukowych, e.g. R. Kannicht, *The Ancient Quarrel Between Philosophy and Poetry. Aspects of the Greek Conception of Literature*, Christchurch 1988; Th. Gould, *The Ancient Quarrel between Poetry and Philosophy*, Princeton 1990; S.B. Levin, *The Ancient Quarrel Between Philosophy and Poetry Revisited: Plato and the Greek Literary Tradition*, Oxford 2001 (zob. zvl. rozdz. V); R. Barfield, *The Ancient Quarrel between Philosophy and Poetry*, Cambridge 2011.

³ Poezja archaiczna często kojarzona jest z tradycyjną religijnością bądź tradycyjnym modelem religijno-moralnym: jak pisze Marlo Lewis Jr., „poza prorokami (...), żadna inna grupa w polis nie jest ściślej związana z dawnymi bogami miasta niż właśnie poeci”, idem, *Eutyfron. Interpretacja*, tłum. R. Kuczyński, J. Tokarski [w:] *Platon. Eutyfron*, P. Nowak (red.), Warszawa 2015, s. 102.

⁴ Na temat związków wczesnej filozofii z poezją zob. G.W. Most, *The poetics of early Greek philosophy* [w:] *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, A.A. Long (red.), Cambridge 1999, s. 332–362; idem, *ἄλλος δ' ἕξ ἄλλου δέχεται. Presocratic Philosophy and Traditional Greek Epic* [w:] *Literatur und Religion: Wege zu einer mythisch-rituellen Poetik bei den Griechen*, A. Bierl, R. Lämmle, K. Wesselmann (red.), Berlin – New York 2007, s. 271–302. O nieostryści dychotomii poezja-filozofia zob. R. Benitez, H. Tarrant, *Philosophy* [w:] *The Oxford Handbook of Ancient Greek Religion*, E. Eidinow, J. Kindt (red.), Oxford 2015, s. 211–222; Sh. Tor, *Mortal and Divine in Early Greek Epistemology. A Study of Hesiod, Xenophanes and Parmenides*, Cambridge 2017, s. 40–41, 51; także A.M. Komornicka, *Pindar i Platon o roli poetów i poezji*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Naukowych Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 34/1 (1980), s. 1–15.

⁵ Literę „W” sygnalizują odniesienie do wydania M.L. Westa, *Iambi et Elegi Graeci*, t. I–II, London 1971–1972; „W2” – do drugiej edycji zbioru Westa (Oxford 1991–1992); „DK” – *Die Fragmente der Vorsokratiker*, t. I–III, H. Diels, W. Kranz (ed.), Berlin 1951–52; „PMG” – *Poetae Melici Graeci*, D.L. Page (ed.), Oxford 1962; „PG” – *Poetarum elegiacorum testimonia et fragmenta*, t. I–II, B. Gentili, C. Prato (ed.), Leipzig 1988.

⁶ Tłum. W. Appel [w:] *Liryka Starożytnej Grecji*, J. Danielewicz (red.), Warszawa – Poznań 1996, s. 473.

to w wypadku innych fragmentów mamy do czynienia ze świadomym, stanowczym wystąpieniem przeciwko tradycyjnym, wszechobecnym w poezji ideom i wyobrażeniom religijnym, fr. B 11 (DK):

Homer pospołu z Hezjodem przybrali bogów w to wszystko,
co wśród ludzi za hańbę uchodzi i wstyd im przynosi:
kraść, cudzożyć i siebie nawzajem zwodzić oszustwem⁷.

Klasyczne pytanie brzmi: czy Ksenofanes był poetą o zapędach filozoficznych, czy też filozofem wykorzystującym konwencję poezji?⁸ Każda z możliwości zakłada jednak, że filozofia – w przeciwieństwie do poezji – stanowi zjawisko z gruntu rewolucyjne, postępowe, opozycyjne wobec tradycji: próbę uwolnienia ludzkiego umysłu z krępujących go pęt autorytetu, obietnicę kierowania się wyłącznie rozumem, niedostępnym „myśleniu poetyckiemu”⁹. Tymczasem zaangażowanie Greków w „tradycyjne” (niefilozoficzne) postawy religijne nie przybierało wyłącznie negatywnego charakteru: jak zauważa Shaul Tor, krytyka może być niekiedy nierozzerwalnie połączona z pozytywnymi i twórczymi narzędziami, także poetyckiej ekspresji¹⁰. W rzeczy samej, już dzieła epickie Homera bądź Hezjoda możemy interpretować nie tylko jako odzwierciedlenie światopoglądu czy też idei religijnych ówczesnych Greków, lecz także jako świadomą próbę przekształcenia tradycyjnych wierzeń¹¹.

W niniejszym eseju przyjrę się poezji archaicznej, przede wszystkim formie elegijnej, właśnie z punktu widzenia jej filozoficznych konotacji. Interesować mnie będą fragmenty przypisywane Ksenofanesowi (570/560–478/467 r. p.n.e.¹²). Skupię się na zagadnieniu krytyki religii – aspekcie, który decyduje o zaszczytnym miejscu myśliciela w katalogu antycznych filozofów. Szczególną uwagę poświęcę zjawisku sympozjum¹³, stanowiącemu,

⁷ Tłum. W. Appel, ibidem, s. 477. Innym autorem, porównywalnym do Ksenofanesa, był Kritiasz, arystokrata ateński przez historię zapamiętany jako bezwzględny oligarcha i przeciwnik demokracji, przywódca Trzydziestu Tyranów, sofista, ponadto twórca utworów poetyckich, w tym dzieł elegijnych. W niektórych z nich odnajdujemy wątki jawnie polityczne, takie jak nawiązanie do wypędzenia Alkibiadesa (fr. 5W = Plut. *Alcib.* 33.1); innym razem – jak ma to miejsce w dramacie satyrowym Syzyf (B25 DK) – Kritiasz przedstawia religię, w duchu Ksenofanesa, jako wytwór „mądrego męża”, który wymyślił bogów w imię porządku publicznego: aby ujarzmić i powstrzymać ludzi przed niesprawiedliwymi czynami.

⁸ J. Gajda-Krynicka, *Filozofia przedplatońska*, Warszawa 2007, s. 104.

⁹ M. Lewis Jr., op. cit., s. 102.

¹⁰ Sh. Tor, op. cit., s. 2.

¹¹ Zob. J. Latacz, *Homer. Der erste Dichter des Abendlandes*, München – Zürich 1985, gdzie autor przedstawia wzajemną zależność eposów Homera oraz przeobrażeń społeczno-ekonomiczno-kulturowych, jakie miały miejsce w Grecji VIII–VII w. p.n.e.; w tej perspektywie rozwój kolonizacji (s. 74–75), tak jak i idee „Panhellenizmu”, czyli religijności nieograniczonej do lokalnych mitów i kultów, opartej na wspólnych wyobrażeniach, a nawet wspólnych świątach bądź miejscach kultowych (s. 76–77), nie tylko sprzyjały transmisji eposów, lecz ponadto stymulowane były przez rosnącą popularność tradycji homeryckiej.

¹² Na temat datacji twórczości i lat życia Ksenofanesa zob. D.E. Gerber, *A Companion to the Greek Lyric Poets*, Leiden – New York – Köln, s. 129; J. H. Leshner, *Xenophanes of Colophon: Fragments. A Text and Translation with a Commentary*, Toronto – Buffalo – London 1992.

¹³ Przez pojęcie „sympozjum” (*symposion*) rozumięć będę – wbrew współczesnym sensom i konotacjom tego terminu – szczególnie zwyczaj wspólnego biesiadowania, jaki funkcjonował w Grecji epoki archaicznej i klasycznej w kręgu arystokratów. Na temat znaczenia gr. *συμπόσιον*; zob. J. Danielewicz, *Biesiadne inicjacje. Rozważania o greckim sympozjonie*, „Konteksty” 1–4 (2001), s. 56–62; M. Węcowski, *Towards a definition of the symposion*, [w:] *Ἐυεργεσίας χάριν. Studies Presented to Benedetto Bravo and Ewa Wipszycka by their Disciples*, T. Derda, J. Urbanik, M. Węcowski (red.), Warszawa 2002, s. 337–361.

jak zobaczymy, scenerię elegii i przestrzeń wykonawczą tego gatunku – w moim przekonaniu także tych fragmentów Ksenofanesa, w których myśliciel podejmuje polemikę z tradycyjnymi wyobrażeniami religijnymi Homera i Hezjoda.

CAŁY TEKST JEST DOSTĘPNY W WYDANIU PAPIEROWYM „TEKSTUALIÓW” I W
PRENUMERACIE INTERNETOWEJ CZASOPISMA.